

І. М. Пальчик,
здобувач, Дніпропетровський державний аграрний університет

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ І УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СИРОВИННОЇ БАЗИ ПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглядаються основні продукти тваринництва і рослинництва сільськогосподарського виробництва, які є сировинною базою для переробних підприємств і внутрішньогосподарських підрозділів в Дніпропетровській області. Проаналізовано сучасний стан сировинної бази, оцінені тенденції її подальшого розвитку. Запропоновані шляхи підвищення ефективності аграрного виробництва через організацію переробки сільськогосподарської продукції.

The basic livestock and plant growing products in farm-production which are a raw-material base for the processing enterprises and interfarm divisions of the Dnepropetrovsk region are considered in the article. The modern condition of a raw-material base is analyzed; tendencies of the further development are estimated. Ways of increasing of farm-production efficiency through the organization of agricultural products processing are considered.

Ключові слова: сировинна база, переробка, ефективність, сільськогосподарська продукція, аграрне виробництво

ВСТУП

Україна має унікальну комбінацію таких факторів, як близькість до міжнародних ринків і ресурси для виробництва сільськогосподарських товарів. Але загальновідомо, що фактичні показники ефективності українського сільськогосподарського виробництва набагато нижчі, ніж потенційні, або ніж у країнах з аналогічними запасами ресурсів. Як відмічають експерти, у депресивному стані знаходиться дві третини території країни, які, зокрема, мають відношення до виробництва зерна.[2] Такий стан сільськогосподарського виробництва створює негативні передумови для низької конкурентоздатності переробних підприємств АПК. Адже ефективне використання існуючих технологічних потужностей та напрямки їх модернізації цілком залежать від синхронізації можливостей сировинної зони з потребами переробних підприємств (за обсягами сировини, строками її постачання, якістю). Одночасно досить важливо з'ясувати, наскільки і як самостійні переробні підприємства та переробні внутрішньогосподарські підрозділи сільськогосподарських підприємств впливають на ефективність розвитку власної сировинної бази та сприяють більш повному використанню її ресурсів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є аналіз сучасного стану сировинної бази для переробних підприємств і внутрішньогосподарських підрозділів сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області та виявлення основних тенденцій забезпечення сфери з переробки сільськогосподарської продукції по головним продуктам рослинництва та тваринництва для обґрунтування можливих шляхів

підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва через організацію переробки сільськогосподарської продукції.

РЕЗУЛЬТАТИ

Під сировинною базою слід розуміти сукупність господарств різних організаційно-правових форм (включаючи підсобні господарства фізичних осіб), які забезпечують переробника необхідним обсягом сировини.

Основними продуктами, які формують в Україні сировинну базу для переробки, є продукція рослинництва (зернові культури, насіння соняшнику, цукрові буряки, картопля, овочі, плоди, ягоди, кукурудза) і тваринництва (худоба, птиця, молоко, яйця, вовна).

На стан сировинної бази, розмір витрат на переробку сільськогосподарської сировини, а разом з тим на обсяги одержання кінцевої продукції, втрати кількості та якості цієї продукції впливає чимало організаційно-економічних факторів — кількість господарств-постачальників сировини, відстань перевезення, відповідність технологічним вимогам, тривалість періоду між виробництвом сировини та її промисловою переробкою тощо.

Головним ресурсом, який забезпечує виробництво сільськогосподарської продукції, є земельні угіддя. Україна має значні природні переваги щодо цього ресурсу у порівнянні з більшістю інших країн, є великою за територією країною зі значними ресурсами сільськогосподарських угідь в перерахунку на душу населення (табл. 1). [3]

Більш того, ці угіддя завдяки їх особливій якості та сприятливому клімату мають великий потенціал врожайності.

Таблиця 1. Земельні ресурси у деяких країнах і регіонах

Країни чи частини світу	Земельні ресурси (га) на душу населення		
	Загальна площа	С.-г. угіддя	Орні землі
Весь світ	2,48	0,87	0,24
Європа	1,02	0,43	0,24
Канада	38,07	2,64	1,63
Китай	0,86	0,41	0,08
Франція	0,98	0,53	0,31
Нідерланди	0,25	0,13	0,06
Російська Федерація	11,25	1,41	0,87
США	3,77	1,66	0,72
Україна	1,16	0,80	0,64

Таблиця 2. Результати діяльності сільськогосподарських підприємств за 2000—2007 роки в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.*

Показники	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Валова продукція в цілому в Україні у т.ч.:	77,7	87	132,5	142,9	166,1	165,9
рослинництва	52,3	51,7	91,2	91,9	104,1	96,7
тваринництва	25,4	35,3	41,3	51	62	69,2
Чистий прибуток (збиток) в цілому в Україні	4,2	1,8	6,6	8,9	6,6	18,3
Чистий прибуток (збиток) в Дніпропетровській області	-1,01	13,75	12,42	21,12	16,39	24,33

* — розраховано автором на підставі даних Держкомстату

Ефективне використання землі сільськогосподарського призначення є найістотнішим фактором реалізації потенціалу конкурентоспроможності національного аграрного сектору. Дані свідчать, що останнім часом ефективність сільськогосподарського виробництва підвищується (табл. 2).

Як видно з наведених даних, валова продукція, виражена у грошовому вимірнику в цілому в Україні, має тенденцію до збільшення. Але це не означає, що відповідно збільшилася сировинна база для переробки. Якщо розглянути виробництво окремих продуктів рослинництва і тваринництва, то стає зрозуміло, що приріст валової продукції відбувається в основному за рахунок підвищення цін. Проведені ННЦ "Інститут аграрної економіки" дослідження свідчать про те, що на економічну ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств істотно впливають макроекономічні фактори, найважливішим з яких є диспаритет цін на сільськогосподарську

продукцію. Встановлено, що з 1990 по 2001 роки ціни на промислову продукцію, яка споживається сільським господарством, зросли більше ніж у 853 тис. разів, тоді як на сільськогосподарську продукцію — 162 тис. разів, що обумовлено диспаритетом цін, який перевищував 5 разів. Якщо в 1990 році для придбання 1 тонни дизельного пального сільськогосподарське підприємство продавало 0,5 т пшениці, або 400 л молока, 57 кг живої маси великої рогатої худоби, 62 кг живої маси свиней, то в 2000 році необхідно було продати відповідно: пшениці — 3,8 т, молока — 3,5 т, живої маси великої рогатої худоби — 903 кг, живої маси свиней — 583 кг. Разом з цим порушення цінової рівноваги призвело до падіння обсягів виробництва і прибутковості основних сільськогосподарських продуктів. В цілому рентабельність виробництва зерна скоротилася за період 1990—2005 майже в 46 разів, цукрових буряків — в 47, насіння соняшнику — в 10 разів, виробництво м'яса й молока значно знизилась та в цілому в Україні залишається збитковою.

В Дніпропетровській області також відбувалося загальне зниження ресурсного потенціалу та виробництва що до основних груп сільськогосподарської продукції (табл. 3).

Наведені дані свідчать про зниження загальних обсягів ресурсної бази для переробки в рослинницькій галузі. Також визначено, що валовий збір зернових суттєво коливається залежно від року (табл. 4).

За оцінкою експертів це пов'язано, насамперед, з низьким матеріально-технічним оснащенням цієї галузі та низькою організацією самого виробництва, що не дозволяє ефективно боротися з несприятливими кліматичними умовами [1]. За виразом академіка В. Бойко, вони відрізняються від зарубіжних тим, що "ми вже не використовуємо агрокліматичні ресурси, а чекаємо милості від природи, в якій є свої закони і циклічність"[2]. В Україні кожен третій рік супроводжується несприятливими природними умовами, так, у минулому сторіччі на півдні України було понад 40 посушливих років. За підрахунками, в посушливі роки врожайність зернових знижується до 13 ц/га, або вдвічі.

Світові кліматичні зміни щодо глобального потепління стосовно України оцінюються як позитивні для розвитку національного сільськогосподарського виробництва, так як за прогнозами клімату в Україні, зникне загроза сильних посух. Проте на виробництво зерна впливають і інші негативні чинники, які не мають відношення до природних умов. У першу чергу це практичне припинення системної роботи над збереженням родючості ґрунтів.

Крім внесення органічних та мінеральних добрив, необхідно постійно відслідковувати та здійснювати виведення з обороту малопродуктивних земель на залуження. Виключна важливість належної організації виробництва зерна пов'язана з тим, що від ньо-

Таблиця 3. Динаміка ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств тваринництва Дніпропетровської області, станом на кінець року

Показник	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2007 в % до 2000
Площа с.-г. угідь, тис. га	1833,30	1687,50	1642,10	1606,90	1582,30	1535,50	83,76
з них рілля	1743,70	1623,40	1582,50	1551,70	1533,50	1491,80	85,55
Поголів'я худоби, тис. ум. гол.	194,17	118,19	97,92	96,68	102,28	88,47	45,56
Поголів'я птиці, тис. гол.	3152,40	5174,00	6780,10	8879,00	9271,30	9388,30	297,81
Виробництво зернових та зернобобових на кормові цілі, тис. т	506,10	558,90	945,40	818,50	759,10	617,70	122,05
Виробництво молока, тис. т	522,40	508,00	492,60	494,00	474,30	415,70	79,58

* Дані обласного управління сільського господарства

Таблиця 4. Виробництво на напрями використання зернових та зернобобових в Дніпропетровській області, тис. тон

Валовий збір, тис. т	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
на посів	184,9	257,6	273,2	201,7	220,9	208,7	236,5	217,9
на кормові цілі	506,1	686,0	806,0	558,9	945,4	818,5	759,1	617,7
на харчові цілі	127,7	135,1	130,6	128,1	125,1	123,1	115,7	108,6
на реалізацію	354,9	1183,3	1167,4	356,9	853,1	1303,8	1329,1	655,7
втрати	21,2	25,2	33,5	7,1	27,7	30,1	18,0	8,6

* Дані обласного управління сільського господарства

Таблиця 5. Виробництво м'яса в господарствах Дніпропетровської області всіх організаційно-правових форм, в забійній вазі*

Виробництво м'яса, тис. т	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Яловичина	31,6	20,7	20,5	24	14,8	11,3	15	14,9
Свинина	33,5	22,4	26,8	33,2	30	30,4	36	48,3
Баранина	0,5	0,3	0,3	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4
Всього м'яса	85,1	69,4	79,8	96,9	93,9	118,4	137,1	159,3

* Дані обласного управління сільського господарства

го прямо залежить і ефективність тваринництва. При цьому відслідковується взаємозв'язок між виробництвом молока, зерна на кормові цілі та поголів'я худоби.

Встановлено, що збільшення сировинної бази тваринництва відбувалося переважно за рахунок збільшення поголів'я птиці, при цьому виробництво інших видів м'яса скорочувалося. Особливо негативні тенденції проявляються у виробництві яловичини, за період з 2000—2007 роки її виробництво скоротилося більше ніж в двічі (табл. 5).

Разом з цим потрібно зауважити на позитивному аспекті розвитку сировинної бази переробки в Дніпропетровській області, до якого відноситься те, що вдалося зберегти ефективність виробництва молока, навіть в умовах значного скорочення чисельності поголів'я корів (табл. 6).

За даними таблиці можна зробити висновок, що галузеві тенденції є позитивними, так, як збільшується продуктивність поголів'я корів, так, за період 2000—2007 спостерігається зростання цього показника у півтори рази. Зростає і загальна рентабельність виробництва, хоч в порівнянні з 1990 р., коли середня рентабельність галузі, за даними Держкомстату складала 32,2% вона значно нижча. Для порівняння: за дослідженнями, проведе-

Таблиця 6. Показники ефективності виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами Дніпропетровської області*

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Поголів'я корів, тис. гол.	80,0	67,4	55,3	35,7	28,0	24,5	21,9	17,7
Виробництво, тис. т	197,3	171,8	166,9	120,1	95,1	88,0	82,7	71,1
Продуктивність, т/гол	2,5	2,5	3,0	3,4	3,4	3,6	3,8	4,0
Ціна реалізації 1 т, грн.	592,7	651,4	593,5	803,5	951,8	1177,1	1110,3	1542,7
Собівартість 1 т, грн.	561,0	551,3	557,8	641,8	845,0	988,1	1095,3	1397,3
Прибуток на 1 т, грн	31,7	100,1	35,7	161,7	106,8	189,0	15,0	145,4
Рівень рентабельності, %	5,7	18,2	6,4	25,2	12,6	19,1	1,4	10,4

* Розраховано автором на підставі даних обласного управління сільського господарства

ними в Одеському державному аграрному університеті, в Центральній степовій мікрзоні Одеської області, яка за кліматичними умовами мало відрізняється від степової зони Дніпропетровської області, в 2000—2002 роки відповідна продуктивність становила від 1,3 до 2,2 т на одну корову в залежності від організаційно — правової форми господарства.

Високий рівень рентабельності підприємств Дніпропетровської області, що виробляють молоко, забезпечується і підтримкою високих цін на продукцію. Але якщо розглянути канали збуту молока (табл. 7), то стає зрозумілою дискримінаційна цінова політика щодо переробних підприємств.

В цілому можна відзначити, що порівняно висока продуктивність виробництва молока пов'язана з розвитком переробної промисловості з великими високотехнологічними молокозаводами, лідерами

галузі в Україні.

Ціна, за якою виробники молока реалізують свою продукцію переробним підприємствам, істотно вища, ніж для інших учасників ринку, тому вони змушені закуповувати сировину в інших регіонах, зокрема в Запорізькій області, де відсутні власні великі переробні підприємства. У середньому щорічно до Дніпропетровської області ввозиться молоко приблизно 46—48 % від загальної потреби.

Таким чином, у зоні діяльності переробних підприємств потрібно створити за допомогою сформованого мотиваційного механізму менеджменту стабільну сировинну базу, орієнтовану на постійних постачальників сировини, включаючи й особисте підсобне господарство населення. Потрібно запровадити не лише економічно вигідніший механізм закупівлі сировини, а й новітні технології її переробки, створити сучасну матеріально-технічну базу. Для підвищення ефективності переробки треба відійти від і досі розповсюдженої практики спрощеного аграрного детермінізму, коли переробні галузі повинні переробити все, що їм постачає сільське господарство. Переробники продукції мають визначати, що і в якій кількості виробляти сільському господарству, щоб забезпечити економію суспільних витрат і найповніше задовольнити потреби споживача.

Але переробні ланки повинні у свою чергу всіляко сприяти ефективному функціонуванню відповідної сировинної бази. Необхідно вибрати оптимальний шлях, який дозволить максимізувати вигоди та мінімізувати витрати відносно поєднання виробничої і ринкової функцій. Належна організація переробки є однією з вирішальних передумов відтворення національного сільськогосподарського виробництва. Добре розвинута комплексна і глибока промислова переробка сільськогосподарської сировини є тим важелем, який дає змогу підвищити ефективність функціонування своєї сировинної бази.

Таблиця 7. Динаміка показників реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами Дніпропетровської області*

Роки	Ціна реалізації 1 т, грн.				
	середня	переробним підприємствам	на ринку	населенню в рахунок оплати	за іншими каналам
2001	669,6	719,4	562,5	522,6	639,7
2002	604,0	660,3	446,7	496,0	555,8
2003	786,2	838,4	584,0	545,0	729,4
2004	952,5	1020,9	706,8	616,2	804,5
2005	1253,0	1321,8	975,1	845,9	1001,0
2006	1187,4	1245,7	798	859,2	1000,7
2007	1734,2	1800,2	1226,6	1129,8	1377,8

* Дані обласного управління сільського господарства

У світовій практиці використовують три основних шляхи підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва через організацію переробки сільгосппродукції:

1. Шляхом створення сільгоспвиробником спеціалізованих супутніх підрозділів переробки і мережі збуту продукції, що потребує значних капіталовкладень та збільшення обсягів виробництва до рівня, який буде забезпечувати ефективну роботу супутніх підрозділів. Слід враховувати, що для кожної сфери сільськогосподарського виробництва існують оптимальні розміри і їх збільшення не завжди відбивається у відповідному прирості продуктивності праці і прибутковості. Крім того, спеціалізовані підрозділи для забезпечення належної роботи потребують залучення висококваліфікованого персоналу. Збільшення обсягів бізнесу потребує поглиблення розподілу управлінських функцій, що у свою чергу підвищує витрати на персонал. За результатами опитування, лише 7% сільськогосподарських товаровиробників висловили бажання мати в господарстві власний підрозділ з переробки, 21% бажують переробляти свою продукцію на державному підприємстві, 43% — за переробку на кооперативних засадах.

2. Іншим способом можливого підвищення ефективності є звертання до ринкових посередників для отримання послуг з виконання функцій постачання, переробки, збуту. Відповідна посередницька інфраструктура на даний час динамічно розвивається, так як постійно зростає попит на такі послуги. Разом з тим вартість посередницьких послуг достатньо висока, що знижує прибутковість сільгоспвиробників. Так, П. Стецюк називає відповідні трансакційні витрати, пов'язані з діяльністю комерційних посередників, "прихованим вилученням фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників", за його оцінками через низький рівень антимонопольного захисту по деяких видах продукції товаровиробники отримують лише половину її ринкової вартості.

3. Об'єднання сільгоспвиробників на кооперативних засадах дозволяє використати переваги крупномасштабного виробництва у частині створення окремих спільних спеціалізованих підрозділів — обслуговуючих кооперативів з переробки та збуту продукції. При цьому кожному товаровиробнику не потрібно значно нарощувати обсяги виробництва. Достатньо залучити у кооператив необхідну кількість членів. Важливою перевагою такої форми об'єднання є те, що кооперація не призводить до зне-

особлення власності сільгоспвиробників та не дискримінує їх як власників. Питання полягає у забезпеченні ефективного контролю за використанням своєї частки власності. Кооперативні форми господарювання виробників сільськогосподарської продукції особливо ефективні у сфері зовнішніх відносин. Це дозволяє вирішити певні протиріччя між перевагами та недоліками малого агробізнесу та великомасштабним переробним підприємством. Наприклад, в США завдяки обслуговуючій кооперації та іншим заходам державного протекціонізму частка сільськогосподарських товаровиробників у виручці від реалізації в кінцевій продукції становить 27%, переробних підприємств — 33%, транспортних — 5%, зайнятих оптовою торгівлею — 10 і роздрібною — 25%.

ВИСНОВКИ

Сучасний стан та умови функціонування сировинної бази переробних підприємств характеризуються як нестабільні та несприятливі. Крім макроекономічних факторів, зокрема, порушення цінового диспаритету, негативні тенденції пов'язані з недосконалістю організаційного забезпечення ефективного взаємозв'язку між виробниками та переробниками сільськогосподарської продукції, ціною дискримінацією останніх. Вважаємо, що у зоні діяльності переробних підприємств потрібно створити (через мотиваційний механізм) стабільну сировинну базу, орієнтовану на постійних постачальників сировини, включаючи й особисті підсобні господарства населення.

Так як спосіб організації переробки (передача незалежним переробникам або організація внутрішньогосподарської переробки) безпосередньо впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва, а причини, ступінь впливу і можливості оцінки ефективності для вибору найбільш вигідного та зручного для сільгоспвиробника варіанту організації переробки потребують подальших досліджень, необхідні пошуки найбільш оптимальних для існуючих економічних умов шляхів взаємодії між виробничою та переробною організаційними ланками.

Література:

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформ.-аналіт. Зб./ За ред. П.Т. Саблука та ін. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — Вип. 5. — С. 301—302.
 2. Бойко В.І. Стратегія розвитку аграрного сектору в контексті глобалізації продовольчої проблеми // Вісник академії економічних наук України. — 2003. — № 2. — С. 22.
 3. Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: вигляд зсередини / За ред. Л. Гофмана і А. Зіденберга. — К.: Фенікс, 1997. — С.122.
 4. Коваленко П.І., Філіпченко Л.Н. та ін. Особливості формування посух в Україні та засоби боротьби з ними // Вісник аграрної науки. — 2002. — № 12. — С.53
 5. Стецюк П.А. Формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств // Економіка АПК. — 2005. — № 11. — С. 112.
 Стаття надійшла до редакції 18.05.2009 р.